

METAFORA – SHE’RIYATDA ULUG’VORLIK KASB ETUVCHI VOSITA

(ABDULLA ORIPOV SHE’RLARI MISOLIDA)

Obitjon KARIMOV,
Namangan davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya. Ushbu maqola she’riyatda alohida ulug’vorlik kasb etuvchi san’at – metafora haqida nazariy ma’lumotlarga bag’ishlangan. Mashhur Arastuning bu boradagi fikrlariga munosabat bildirilgan va shoir Abdulla Oripov ijodi asosida tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: metafora, Arastotel, poeziya, badiiy san’atlar, tafakkur, glossa, “noodatiy so’zlar”, estetika, faylasuf, Gulliver, rivoyat.

Har qanday she’r ma’lum ma’noda obraz yaratishini yaxshi bilamiz, bu obraz o’z navbatida, shoir uchun o’sha his-tuyg’uni ifodalashga, she’rxon uchun esa qayta his qilib ko’rishga imkon tug’diradi. Agar umumiste’modagi so’zlar poeziya tilining aniqligini ta’minlasa, “*glossalar, metaforalar, bezaklar... oliyjanob va ulug’vorlik kasb*” etadi [1]. Bundan ko’rinadiki, Arastu o’zi aytmoqchi “noodatiy so’zlar”ni, jumladan, metaforalarni poeziya tilining belgilovchi xususiyati deb hisoblaydi va ularga g’oyat katta ahamiyat beradi. Demak, biz oddiy haqiqat sifatida qabul qiladigan “badiiy adabiyot so’z vositasida ish ko’radi, so’z vositasida ifodalaydi” degan qarashni ham shundan kelib chiqqan holda tushunish kerak bo’ladi. Ya’ni so’z badiiy adabiyotda obraz yaratish vositasidirki, uning yordamida so’z san’atining ifoda vositasi bo’lmish obraz yaratiladi.

Abdulla Oripov adabiyot, she’riyat haqida gapira turib shunday deydi: “*Adabiyot, she’riyat obrazlilik bilan tirikdir. She’riyatda samimiyat ham bo’lishi kerak. SHundagina u bir umr esda qoladi*” [2]. Demak, shoir she’riyat oldiga ikkita asosiy talabni qo’yadi: obrazlilik va samimiylik. SHubhasiz, g’oyat to’g’ri talablar. Lekin shunisi borki, ularning birinchisi poeziyaning tabiati bilan, ikkinchisi esa ijodkor shaxs – shoir tabiati bilan bog’liqdir. Albatta, samimiyat juda zarur, lekin obrazlilik birlamchi ekanligi shubhasiz. Adabiyot ilmi badiiy obraz poeziyaning voqelikni badiiy-estetik in’ikos qilishida eng asosiy, birlamchi vosita ekanligini beshak haqiqat deya e’tirof etadi. Zero, so’z san’ati insonning ichki olamini ham, undan tashqaridagi olamni ham badiiy obraz vositasida idrok etib, ularga estetik ideal nuqtai nazaridan munosbatda bo’lgan holda umumlashtiradi va konkret his

etiladigan tarzda aks ettiradi. Ya'ni badiiy obraz san'atdagi ham tafakkur, ham ifoda shaklidir, shuning uchun obrazlilik san'atning belgilovchi xususiyati sanaladi.

Estetika va adabiyotshunoslikka oid ishlarda badiiy obrazning materiali bir tomondan real voqelik, ikkinchi tomondan ijodkor shaxsi ekanligi ta'kidlanadi[3]. Agar metafora (hatto uning eng oddiy ko'chim darajasidagi ko'rinishi ham) obraz ekanligini e'tiborda tutsak, bu gap unga ham to'la tegishli degan xulosa kelib chiqadi. Aslida, buni Arastu yaxshi metafora yarata olish, o'xshashlikni ko'ra olish iste'dodning belgisi deb hisoblaganidayoq e'tirof etgan. Chunki o'xshashlik voqelikda mavjud bo'lsa, uni ko'ra olish ijodkor shaxsi bilan bog'liq, yaxshi metafora esa shu ikkisining birligida yaratiladi. Arastu metafora yaratishni o'zgalardan o'rganib, o'zlashtirib bo'lmasligini, ya'ni buning tug'ma qobiliyat bilan ekanligini ta'kidlaydi [4].

A. Oripovning "Gulliver" she'ri jahon xalqlari mulkiga aylangan asarga tayanib yozilgan. She'ring quyidagi misralariga e'tibor qarataylik:

*Atrofin ulkanlar qurshagani choq,
Gulliver zarradir, u – yo'q, u – o'lgan.
Mitti odamchalar qoshida biroq
Gulliver buyukdir, Gulliver – ulkan [2, 326].*

Shu bandning o'zi mustaqil holda ham metaforik ma'noni ifodalay oladi. Gulliver metaforasi ulug'lar oyog'iga poyandoz bo'lgani holda o'zidan past maqomdagilar qarshisida "jajji napoleon"ga aylanuvchi kishini xarakterlaydi, shundaylarga qaratilgan epigramma bo'lib jaranglaydi. Birinchi bandda Gulliverning ulkanlar va mittilar olamida bo'lganini, ya'ni asarning asosiy mazmunini eslatib o'tadi. Holbuki, mashhurligi bundan aslo ortiq bo'lmagan rivoyat bilan mazmunan bog'lanuvchi metaforik to'rtlikda esa izoh berilmaydi:

*Bir yo'l chekkasida yotibman nolon,
Chorasiz bo'lsam-da, men ham tirik jon.
Ustimga otingning soyasi tushdi,
Jilovini nari tortsang-chi, nodon! [2, 250]*

She'r Iskandar Maqduniy bilan faylasuf Diogenning uchrashuvi haqidagi antik rivoyatga bog'lanadi. Emishki, oftobda isinib yotgan Diogen yoniga otliq Iskandar kelganida, faylasuf zarra parvo qilmay yotaveradi. Jahli chiqqan jahongir "Mening kimligimni bilasanmi?" deb do'q uradi, faylasuf esa xotirjam "Kim bo'lsang ham, nari tur: oftobni to'syapsan!" deya javob qiladi. To'rtlikning metaforik ma'nosi shu rivoyat bilan bog'liq yuzaga chiqadi va bu faqir shoirning o'zini Iskandar misoli tutgan kishiga duch kelgan ondagi achchiq kinoyasi sifatida tushunilishi mumkin. Ya'ni bunda lirik sub'ektning oniy kayfiyati ifodalansa, "Gulliver"da inson fe'l-

atvoriga oid falsafiy umumlashma chiqarish maqsadi ustuvor. Shuni e'tiborga olinsa, ikkala holda ham she'r qurilishi ifoda maqsadiga mos amalga oshirilgan degan xulosaga kelish mumkin.

A.Oripovning turli rivoyat, hikmat, holat va shu kabilar asosida metaforik mushohada yuritilgan sherlari kompozitsiyasiga ko'ra turlicha. Masalan, ulardan ba'zilari shartli ravishda "o'rama kompozitsiya" tarxida qurilgan deyish mumkin. Bu tipdagi kompozitsiyaning mohiyati shuki, unda avval asos (rivoyat, hikmat, holat va b.) keltiriladi, keyin she'rning mavzusi rivojlantiriladi va oxirida yana asosga qaytgan holda xulosa yasaladi.

A.Oripov yozuvchi Sh.Bo'tayev bilan suhbatida bunday deydi: *"Tevarak atrof-dagi narsalarga – daraxtlarga, gullarga, giyohlarga hammaning ham nigohi tushadi. Siz ko'rgan-bilgan voqea-hodisalardan yoningizdagi o'rtog'ingiz ham voqif bo'ladi. Biroq, ulardan ta'sirlanish har xil. Birov yiqilgan daraxtga ko'zyoshsiz qaray olmasa, birov odamni bo'g'izlashsa ham loqaydgina kuzatadi..."* [2, 346] Albatta, shoir to'g'ri ta'kidlayotganidek, ta'sirlanish darajasi har kimda har xil. Shu bilan birga, ta'sirlanish bilan ta'sirchanlikni ham farqlash kerak. Ta'sirchanlik ko'pchilikka xos, lekin hamma ham tashqi olamdan olingan taassurot badiiy mushohadaga yetaklamay, boshqa yo'llar bilan (yig'lab-siqdash, g'amga cho'kish, quvonish va hokazo) qondiriladi.

She'r obraz yaratadi, o'z navbatida, obraz shoir uchun o'sha his-tuyg'uni ifodalashga, she'rxon uchun esa qayta his qilib ko'rishga imkon yaratadi. Xuddi shu nuqtada lisoniy metafora bilan poetik metafora orasidagi farqni ko'rish mumkin. Poetik metafora – obraz, u lisoniy metafora kabi atashga emas, balki ifodalashga qaratilgandir. Zero, poetik metafora so'z yoki so'zlardan tarkib topuvchi matn bo'lgani holda, unda ifoda so'z (yoki so'z birikmasi, gap, matn) vositasida emas, balki uning yordamida yaratilgan obraz orqali amalga oshadi. Demak, biz oddiy haqiqat sifatida qabul qiladigan *"badiiy adabiyot so'z vositasida ish ko'radi, so'z vositasida ifodalaydi"* [6.25]. degan qarashni ham shundan kelib chiqqan holda tushunish kerak bo'ladi. Ya'ni so'z badiiy adabiyotda obraz yaratish vositasidirki, uning yordamida so'z san'atining ifoda vositasi bo'lmish obraz yaratiladi.

A. Oripovning "Minorai Kalon tepasidagi laylak" she'ri o'z vaqtida shoirga malomatlar keltirgan metaforik xarakterdagi she'rlardandir. Biz sho'ro davrida adabiy asarlardan "g'oyaviy xato" izlashni go'yo yo'q yerdan ayb izlash, shunchaki tirnoq ostidan kir qidirish deb tushunamiz. Chunki sho'ro davrida yaratilgan A.Oripov asarlarida jamiyatdagi mavjud holatdan norozilik ohanglari bo'lgan. Norozilikni esa sho'ro davri ijodkorlari obraz qatiga yashirib ifodalashga majbur edilar. Demak, haqiqatda mafkura himoyasiga otlangan tanqidchilar obrazdagi

ko'plab ma'nolardan birini ochishgan va uni mafkura nuqtai nazaridan qoralaganlar. Jumladan, she'rni o'qisak, unda iyhom san'atidagi kabi yaqin va uzoq ma'nolar borligini ko'rish mumkin. Uch bandli she'rning birinchi bandida shoir bunday deydi:

*Tashlab ketdi bu shaharni beklar, amirlar,
Tashlab ketdi bu shaharni islom shavkati.
Tashlab ketdi bu shaharni shayxlar, kabirlar,
Tashlab ketdi mahmadona Mang'it davlati. [2.266]*

Ushbu satrlar sho'ro mafkurasiga mos, chunki undan "Buxoroni "qora kuchlar, tekinxo'r ekspluatatorlar tashlab ketdi" degan ma'no chiqaveradi. Lekin ikkinchi bandning dastlabki ikki misrasi ma'noni boshqa o'zanga burib yuborishi mumkin:

*Bulbullar ham ketdi bundan ko'zini yoshlab,
Tovuslar ham qaylargadir asta yo'qoldi...*

Adabiy an'anamizda bulbulning ijod, zavq-shavq, ishq-muhabbat, tovusning esa go'zallik ramzi sifatida o'rin olganini eslasak, birinchi band bilan semantik ziddiyat yuzaga kelganini ko'ramiz. Keyingi bandda laylakning sadoqati bo'rttirilgani sababli bundan "paxta ham yurtimizga shunday sadoqatli" degan mafkura nuqtai nazaridan "ijobiy" ma'noni ham eplab chiqari mumkin. She'rning bunday qurilishi mafkura tazyiqi ostida ham yurakdagini aytish ehtiyojini qondirishga intilish tufayli shakllangan uslub xususiyatidir.

Abdulla Oripov she'riyatidagi mehnatkash xalq ruhi ifodasi, xalqimiz madaniy merosidagi mavjud g'oyalarning davrga hamnafas holda jaranglashi hamda poetik tasvir va xalq tili aloqalari ijodkor badiiy olamining o'ziga xos qirralarini kashf etishga xizmat qilaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. To'rt jildlik. 1-4-jild. – T., Adabiyot va san'at nashriyoti. 2000. 346 b.
2. Borev Yu. Estetika.- M.,1987.- S.212
3. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. Ritorika. – T., "Yangi asr avlodi", 2011.
4. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – T., 2004.
5. S. Mamajonov . She'riyat bahsida. – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972
6. Qur'onov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2018.224 b.
7. A. Potebnya. Estetika i poetika. – M., 1986. S.429
8. Akramov B. She'riyat gavhari. (Lirikada obraz muammosi). – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
- Rasulov T. Badiiy asar qanotlari. - T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977;
10. Sharopov A. Olamlar ichra olamlar. –T.: 1983